

med till kyrkan, någon måste stanna hemma och vaka över de brinnande ljusen.

Det har också funnits kronor med fint svarvade stommar och utsirade armar av trä eller armar av tjock ståltråd med hållare för ljus. I Brinkens museum finns en sådan fint svarvad krona med armar i pyramidform för 22 ljus. Den påminner om kyrkornas ljuskronor. Det finns de som benämner julkorsen för **julkronor** (*julkruunor/juulkråonor*) eller **julträd**.

Seden att hänga ljuskronor i taket och att klä ljusstakar med klippt papper har troligen funnits i många byar i Österbotten. Många äldre har ännu sådana minnen från barndomen.

Vackert snidade och utskurna och målade stora träljusstakar och träljuskronor har även prytt många hem under julhelgen. Julen har alltid varit den stora högtiden med många förberedelser, men speciellt viktig var ljusstöpningen, det var ljusen som skapade julkstämningen också i den minsta av stugor när det var mörkt ute.

Siri Hagback

December 2012
MÅNADSBILD

Julkorset (*Juulkåsche*) /julkrona/julträd

I Malax har en gammal jultradition levt kvar, traditionen att hänga upp ett vackert klätt julkors (*juulkåsch*) i fönstret under julhelgen. Numera har julkorset elektrisk julgransbelysning med 16 ljus, men de äldre hade hållare för levande ljus. Seden går tillbaka till 1800-talet och är äldre än julgranen, som kom först i slutet på 1800-talet. Julgranen blev inte allmän i hemmen förrän på 1910–1920-talen och i en del hem fortsatte man att pryda hemmet med endast julkorset.

Julkorset är enkelt uppbyggt, korsställda träarmar i pyramidform, som gjordes för fyra, åtta eller tolv ljus, lindades med silkespappersremсор i rött, grönt, gult, vitt och rosenrött, som klippts och krusats. Smala girlanger av fransat tyg i rött och vitt virades mellan armarna. Färgerna har varierat, folk använde säkert det som fanns nära tillhands och efter egen smak. En sageskvinna berättade att i hennes hem hade de aldrig julgran, endast julkorset med levande ljus som hängde i taket och barnen tyckte alltid att deras kors var det finaste. De bodde i en liten stuga.

När julgranen först började användas var granen liten och hängdes i taket invid ett fönster. Det var ju en gammal sed att hänga julkorset i taket. Andra orsaker till placeringen var säkert också att de levande ljusen i julgran och julkors var brandfarliga och att i de flesta stugor fanns många barn och det var ont om utrymme.

Det finns också julkors som är gjorda för att stå på ett bord. De kunde ha en krok i toppen för upphängning.

Många har berättat om hur fint det var förr i världen när slädfärden till julottan företogs och julgran och julkors lyste i gårdarnas fönster. Alla kunde inte följa

Seden
med julkors
går tillbaka
till 1800-talet.

Bilderna uppifrån:
Britt-Helen Flemmings julkors
(*Smedas-Mattas*)
2001, julkors vid
Brinkens museum
2001, Nils Häggviks julkrona (över
100 år gammal)
med svarvad
stomme 1999 och
Göran Strömfors
julkors 2011.
Årtalen anger
fotograferingsår.
Foton: Siri Hagback
(de tre översta) och
Göran Strömfors.

Handkvarnen (Handkvääne)

November 2012
MÅNADSBILD

Handkvarnar har använts också långt efter den tid som vattenkvarnar och väderkvarnar blev allmänna. Det var ju i regel endast några veckor under våren och hösten som det fanns tillräckligt med vatten i åns forsar som kunde sätta fart på kvarnarnas vattenhjul och kvarnstenar. Så i väntan på malvatten till vattenkvarnen, eller kvarnvind till väderkvarnen, fick man nog mången gång, ända fram till början av 1900-talet, använda gårdens handkvarn för att mala det mjöl som behövdes för dagens gröt-kokning eller brödbakning.

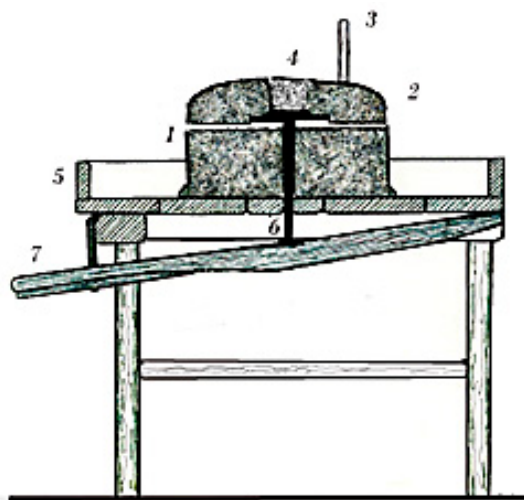
Den äldsta typen av en roterande handkvarn bestod av två cirkelrunda flata stenar som vilade på varandra – en fast liggande understen (**liggaren 1**) och en översten (**löparen 2**) som vreds runt med hjälp av en grov träpinne som handtag (**3**). I löparens centrum fanns ett genomborrat hål (**mjölögat 4**). Med ena handen drogs löparen runt och med den andra handen hälldes säden i mjölögat. Löparen rullade på sädeskornen och malde med sin vikt säden till mjöl som föll ut på sidorna runt stenarna på ett bord eller ett utbrett tygstycke på golvet.

Denna primitiva handkvarn förbättrades senare. Malstenarna placerades i en kvadratformig lådkonstruktion (**mjölkar** eller **lave 5**) med botten tillverkad av väl hyvlat virke och med en hög ram. Lådans ram hindrade mjölet att yra åt sidorna under malningen. I ena hörnet av ramen fanns en liten rektangulär öppning genom vilket mjölet kunde sopas ner i ett kärl.

I löparens undre sida, diametralt över mjölögat, fanns ett urtag inhugget i stenen i vilket en liten tvärbalk av trä eller järn, (**segle**), passade in. Segle hade ett litet rektangulärt urtag undertill i vilket den tillplattade toppen av en lodrät järnaxel (**snesen 6**) passade in.

Handkvarn vid Brinkens museum

Från segle gick axeln, genom en urborrad trätapp (**bussning**) insatt i hålet i den fasta liggaren, ner till en i vertikal led rörlig och ställbar träbalk (**lättan 7**) under mjölkaret. Lättans övre sida var förstärkt med en järnplatta med urtag i vilken den roterande axeltappen passade in.

Med denna anordning, segle och snesen, hölls löparen i rätt läge i sidled när den roterade och med lättan som hävstång kunde avståndet mellan löparen och liggaren ställas in. För att få grovt mjöl ökades avståndet mellan ste-

narna och för finare mjöl minskades avståndet.

En handkvarn i Malax, tillverkad 1777, roterades löparen med hjälp av två handvevar och en kugghjulsväxling. Säden hälldes i **kvarntratten** och rann ner i **kvarnskon**, en ränna som var upphängd i snören och förbunden med en **skakkäpp**. Skakkäppen var snett nerstucken i mjölögat i löparen. När löparen sattes i rörelse skakade och hoppade käppen och ryckte i snöret till kvarnskon som började skaka ner säden. Skakkäppen underlättade också nedmatningen av säden i mjölögat. Avståndet mellan kvarnstenarna i denna kvarn ändrades med hjälp av kilar under lättan.

Den här handkvarnen kallades *Bäsch-boldro* eftersom den hördes över Klockarbacken i Yttermalax när den var igång.

Förr i tiden brukade man inte mala mer mjöl åt gången på handkvarnen än vad som dagligen förbrukades i hushållet. I senare tid användes handkvarnen endast för att mala salt och malkorn. Enligt en gammal rituell tradition skulle nyårsgröten kokas på säd som malts i en handkvarn. För att ta reda på kvalitén på årets första ritröskade råg brukade man provmala lite råg i en handkvarn.

Håkan Genberg

Handkvarnen från 1777 vid Brinkens museum, både som bild och stiliserad ritning. Kvarnen är donerad av Evert Långback och andra ättlingar till Berts- och Långs-gårdarna. *Bäsch-boldro* stod till påseende vid Lantbruksutställningen i Malax 1950.

Ritningar och kvambilden överst: Håkan Genberg

Foto: Göran Strömfors

Risslet, dryftan och kastskoveln

(rissle, dröfto å kastskååvle)

Loodråsa kallades det tjocka lager av orensad säd som samlades på logens golv den tiden sädeskärvarna tröskades för hand med slagorna (*slegona*). *Loodråsa* var blandad med agnar, halmboss och ogräsfrön som måste rensas bort för att säden skulle bli så ren som möjligt. För detta ändamål använde man förr tre särskilda redskap: **risslet**, **dryftan** och **kastskoveln**.

Man sa att man *dröftade* (dryftade) säden när den rensades med dessa redskap. Rensningsarbetet började med att *loodråsa* bearbetades en extra gång med slagorna för att få de sista sädeskornen att lossna ur sina ax. Lösa ax och halmstrån räfsades därefter bort med en gles räfsa.

Rensningen av säden från boss och tomma ax fortsatte genom att *loodråsa* siktades (risslades) flera gånger genom ett grovmaskigt rissel och ibland också genom

ett finmaskigare. Ett rissel (*rissle*) är ett stort ovalt såll med siktet gjort av flätade, kluvna videkvistar, alternativt björk- eller granrötter, senare användes metallgaller. Sidorna gjordes vanligtvis av ett brett aspspån i svepteknik. En äldre typ av rissel var fyrkantigt med ram av bräder.

Efter grovrensningen med rissel sorterades säden genom att kastas i logen med en kastskovel (*kastskååvål*). Kastningen gjordes för att skilja den

tyngre och bättre säden från den lättare och sämre säden. Samtidigt rensades också säden från agnar och lätta ogräsfrön som ännu fanns kvar i *loodråsa*.

När kastningen skulle börja skottades säden till ena väggen av logen och golvet sopades rent. Gluggar och dörrar i logens ytterväggar öppnades för att det skulle bli ett korsdrag genom logen. En tjänlig vind gjorde kastningen effektivare.

Kastningen betraktades som ett kvinnoarbete och utfördes i äldre tider vanligtvis av gårdens husmor. När kastningen skulle börja satte hon sig på en låg pall bredvid sädeshögen, tog tag i en liten kastskovel (*kastskååvål*) av trä, fyllde den med säd och med en jämn handrörelse

och stort tålamod kastade hon säden i kastskoveln i en båge över hela logen mot den motsatta väggen i logen. Kastningen av säden krävde en viss skicklighet med rätt snärt i handleden för att den kastade säden skulle falla sorterad i bättre och sämre säd.

De välmatade och tunga sädeskornen flög vid kastningen längst bort från kastaren och föll ner vid den motsatta logväggen. Den säden kallades därför **väggsäd**. Den lättare och kärnfattigare säden, kallad **slösäd** eller **framsäd**, föll närmare kastaren. Agnar och lätta ogräsfrön föll också nära kastaren eller blåste bort. Väggsäd och slösäd skildes noga åt och tömdes i skilda säckar och sädeslårar i *härbre*. Väggsäden maldes till mjöl för brödbakning och grötkokning. Den kunde också duga som utsäde. Slösäden användes i foderblandningar åt kreaturen. Säd ur *riidråsa*, dvs. den tunga säd som föll på rigolvet när *riigåbbi* slog sädeskärvarna mot en vägg i rian, hade den bästa kvaliteten och användes främst till utsäde.

Dryftan (*dröfto*) eller vannan är ett redskap som användes vid finrensning (dryftningen) av säden efter kastningen. En finrensning med dryfta utfördes genom att små mängder av säd i dryftan skakades och kastades lätt upp i luften så att damm och agnar blåste bort. Den här finrensningen kunde också utföras först i samband med att mindre mängder av säden skulle malas.

Dryftan hade en ovalform och var gjord med en tunn träbotten av granbräder och med de breda sidorna, vanligen av aspspån, gjorda i svepteknik runt botten. Den främre sidan av dryftan var framböjd så att kant och botten nästan gick i ett. Utformningen gjorde det lättare att ösa säd och flytta säd i rian och loge.

Metoderna att rensa säd och andra frön genom sållning och kastning i motvind har sannolikt använts lika länge som säd har odlats. Först i slutet av 1800-talet började en ny typ av rensnings- och sorteringsmaskin, *dröftari* eller kastmaskinen, att användas i stället för kastning med kastskovel, sållning med rissel och dryftning med *dröfto*. Vid samma tidpunkt började också de första enkla tröskverken att tas i bruk.

Håkan Genberg

Bilder: **Siri Hagback** (kastskoveln) och **Göran Strömfors** /Malax museiförenings bildarkiv

Oktober 2012
MÅNADSBILD

Rian

Till bondgårdarna hörde förr en ria (*riiraad*) för torkning och tröskning av säd. I den timrade byggnaden fanns tre skilda utrymmen: den egentliga rian (*riia*) för torkningen av sädeskärvarna, en loge (*looa*) i mitten av rieraden för tröskningen samt en halmlada (*halmledo*) där den tröskade halmen förvarades.

Under det upphöjda loggolvet eller mellan logen och halmladan fanns ett utrymme (*angntjetta*) för agnarna.

September 2012 MÅNADSBILD

Rieradens framsida hade vanligtvis ett utstående tak (*riiskåve*) utan väggar. I ett hörn inne i rian

fanns riugnen som var murad av tegel. Ugnens övre del var täckt med klapperstenar (*knapuli*) och riugnen fungerade på samma sätt som en vedeldad ugn i en rökbastu utan skorsten.

I rians övre del fanns runda och grova torkstänger i två nivåer (*övrapaschona* och *nedrapaschona*) på vilka sädeskärvarna radades upp för torkning. Torkstängerna var lika långa som rian och kunde rullas i sidled för att underlätta uppsättningen och nedtagningen av sädeskärvarna.

Rågkärvar från sextio rågskylar kunde torkas vid ett och samma tillfälle om rian var försedd med både *övrapaschor* och *nedrapaschor*. När *paschona* var helt fyllda med kärvar, och sädesstrån bortsopade från golv och ugn, tändes eld på den meterlånga veden i riugnen. Värmen och röken från *knapuli* och ugn fyllde snart hela rian och steg upp mot de uppradade kärvarna på *paschona*.

Det var ett ansvarsfullt arbete att elda en riugn. I regel var det gårdens husbonde som skötte eldningen och övervakade torkningen. Rian eldades flera gånger per dag och avslutades först när halmen var så torr, att den knastrade när man bröt den. Om ugn och ria var kall behövde man elda 3–4 dagar innan säden var tillräckligt torr för att tröskas.

När tröskningen skulle börja fördes torkstängerna (*paschona*) åt sidan så att de första torra kärvarna föll ner på rigolvet. Den som tjänstgjorde som *riigåbb*, vanligtvis gårdens husbonde, tog en kärv i taget, ställde sig i ett hörn av rian och slog kärven några gånger hårt mot riväggen så att den grövsta säden lossnade från axen. Sädeshopen som småningom bildades på golvet kallades *riidråsa*. Det var den bästa säden och användes därför i första hand som utsäde.

Riigåbbi kastade de urslagna kärvarna upp genom öppningen (*looacko*) till logen där tröskarna väntade. Sädeskärvarna radades ut i 3–4 rader på loggolvet med axen mot varandra. Banden som hållit ihop kärvarna skars av och halmen breddes ut. Nu var stunden inne att använda slagorna

(*slegona*). Tröskarna, vanligtvis var de tre stycken, tog varsin slaga och ställde sig bredvid varandra framför de utbredda kärvraderna. Den som var gammal och van tröskare brukade gå först och slå första slaget med sin slaga. Sedan följde

de andra tröskarnas slag i en jämn tretakt. Tröskarna gick långsamt längs raderna av den utbredda halmen samtidigt som de slog i takt på ax och halm med slagornas klubbor. Arbetet gick lättare om varje tröskares slag föll i tur och ordning i rätt ögonblick. Det rätta *slegojuude* uppstod när det var tre som tröskade.

Ribilderna är fotograferade i Bränno, Malax, i juli 2011 och slagorna vid Brinkens museum. Slagan längst ner är gjord 1920.

Efter att de utbredda sädeskärvarna bearbetats ett par varv, bands den uttröskade halmen till stora halmkärvar som radades upp i halmladan.

Riigåbbi kastade nu in en ny omgång med kärvar till logen och tröskningen fortsatte tills *paschona* i rian var tömda på alla kärvar, helst så tidigt som möjligt under dagen. Nya lass med sädeskärvar skulle nämligen köras in till rian för torkning, och den tröskade säden tas om hand, innan dagen var slut. Riugnen eldades på nytt och efter ett par dagar kunde följande tröskningsomgång börja.

Och så fortsatte tröskningen under hela september månad, allt medan röken från alla rior spred sig över nejden och det taktfasta ljudet från slagorna hördes i hela byn.

Håkan Genberg

Erik Klingius, som tjänstgjorde som lantmätare i Malax i mitten på 1700-talet, har gett en så detaljerat beskrivning av hur riorna var byggda i Malax och i Österbotten den tiden att man än i dag skulle kunna bygga en rierad enligt hans anvisningar och ritning. Dessutom beskrev han nyttan med torkning av säd i rian, hur sädeskärvarna skulle sättas upp samt hur rian skulle eldas. Läs Klingius beskrivning i boken *Historisk beskrifning över Malax församling*.

Bilder: Göran Strömfors / Malax museiförenings bildarkiv

Augusti 2012
MÅNADSBILD

Skäran (*Schjero*)

Augusti var en arbetsam månad den tiden när all stråsäd måste skäras för hand utan hjälp av skörde-maskiner. Skäran, *schjero*, var i århundraden, och ända in på 1900-talet, det viktigaste och enda skörde-redskapet vid skärning av stråsäd.

Redan under järnåldern har skäror använts i Malax. Fynd har gjorts vid arkeologiska utgrävningar på *Kåpabacka*. Vid utgrävning i *Kalascha* har en åker-lapp med årderspår hittats. Båda platserna har date-rats till 600-talet e.Kr.

Lien började i viss utsträckning användas i skörde-arbete jämsides med skäran först under 1700-talet. Skördearbetet gick fortare om lie användes, men det ansågs allmänt att slagning av stråsäd med lie ledde till större spill av säd än vid skärning med skära. Vid skärning av liggsäd var skäran det bästa redskapet.

Rågen skulle helst vara bärgad före Bertilmässan den 24 augusti. Efter det att rågen var färdigskuren var det kornets och havrens tur att skäras. Inom augusti skulle också lin, hampa, humle och örter skördas.

Den som skar säd med *schjero* samlade och band de skurna sädesstråna till ett *sessbaand*, sädesband. *Sessbaanden* restes sedan upp på åkern till *rågskylar* eller *havre- och kornpjockar* för att lufttorkas några dagar innan de kördes till rian för fortsatt torkning och tröskning.

Rågskärning vid Brinkens museum den 19 augusti 2009, samt fem vinkelskäror vid museet och en krokskära fotograferad hos Lasse Majors. Foton: Håkan Genberg och Göran Strömfors.

De skäror som använts i Österbotten kan indelas i två huvudtyper med hänsyn till skärbladets utformning. På den äldre typen, *krokskäran*, som allmänt använts till 1800-talets slut och ännu i början på 1900-talet, bildar bladet en bakåtböjd båge innan den övergår i en framåtriktad spets, och avslutas med en tånge som är indriven i handtaget av trä. Den andra huvudtypen, *vinkelskäran*, som började användas i slutet av 1800-talet, har ett rakare blad som är fäst vid ena sidan av handtaget.

Det böjda bladet på krokskäran var svår att smida och vassa. Men den ansågs vara bra att skära med eftersom den samlade sädesstråna bättre än vinkel-skärens blad.

På 1920-talet började slåtermaskiner och s.k. självavläggare användas jämsides med skäran och lien, framförallt vid skärning av korn och havre. Skördearbetet gick nu mycket fortare även om den maskinskurna säden fortfarande måste bindas för hand. Senare kom de häst- eller traktordragna självbin-darna som i sin tur ersattes av skördetröskorna.

Långt in på 1900-talet skars råg med skära. Till halmtaken på de talrika ängsladorna och riorna som förr fanns överallt dög nämligen endast handskenen råghalm som torkats och tröskats med slaga i rian och efter tröskningen bundits till stora halmkärvar.

Håkan Genberg

Se olika typer av skäror i Brinkens museum samt fotogra-fier av järnåldersskäror och andra fynd från *Kåpabacka* på arkeologiställningen i Tufvasgården vid Brinken.

Unjärv, Malax, 21 oktober 1984

Aandra

Höbärgning av starr och fräken på sankna myrar, i kärr och på strandängar var förr ofta nödvändigt för att man under vintern skulle ha tillräckligt med foder till sina kreatur. Hö från hemmanets närbelägna ängar och slåttermarker räckte inte alltid till. ”Det gällde att ta vara på allt – korna var många och hemmanen små.”

Det torkade dyfräkenhöet (*Equisetum fluviatile*) åts med god aptit av korna, som mjölkade bra av detta foder – även om de fick lös mage av det. Senare analyser har visat att välbärgat fräkenhö har ovanligt höga halter av smältbart protein. Starrhöet var ett magrare foder och inte så omtyckt av korna.

Vid slåtter av fräken och starr på sumpiga myrar och i träsk gick slåtterfolket vanligtvis på de så kallade *aandrarna* för att inte sjunka ner för djupt i det mjuka och gungande underlaget. *Måsa-skidor*, *måsa-aandrar* eller *myrskidor* är andra benämningar på de gamla redskapen.

Aandrarna liknar vanliga skidor, men är kortare och bredare. De var vanligtvis gjorda av björk eller al och kunde ha långa urtag såväl framför som bakom fotstödet. Urtagen gjorde att *aandrarna* inte blev för tunga och underlättade också trampningen i vattnet.

Bindset var av näver eller vidjor. Avståndet från bindsel till spets skulle vara ganska kort för att inte främre ändan av *aandrarna* skulle vara i vägen för lien och liegrinden när fräken skulle slås på de frodiga tuvorna på myrarna och runt träsken.

Andur, *åndur* eller *ander* är ett gammalt fornnordiskt namn på en snöskida. Ordets ursprung, härled-

Två par *aandrar* (kat.nr 11481 t.v., okänd donator; 15805, donerade av Eva Ekblad) i Malax museiförenings samlingar.
Foton: Göran Strömfors

ning och historia är omdiskuterat.

Skidor har i århundraden varit ett viktigt redskap för att ta sig fram i obanad snöterräng, särskilt vid jakt vintertid. De äldsta och mest kända medeltida skidparen kännetecknas av att höger och vänster skida inte hade samma längd. Den längre skidan, *glidskidan*, vanligtvis fäst

på vänstra foten, användes för att glida på när underlaget var jämnt och plant samt nerför backar. Den kortare skidan, fäst på höger fot, var en *sparkskida* som kallades *andur*. Skidåkaren använde *anduren* för att stödja sig på och sparka sig framåt med på glidskidan. *Anduren* kunde vara skinnklädd undertill för att skidåkaren skulle få ett bättre fäste vid sparkningen och uppför backar. I regel använde man endast en lång skidstav som man styrde och bromsade med nerför backar.

Den gamla fornnordiska benämningen på en snöskida, *andur*, har levt kvar i namnet på de redskap, *aandra*, som ännu på 1940-talet användes vid bärgning av fräken på myrar och omkring träsk i Österbotten.

Håkan Genberg

Läs mer i nedanstående böcker om hur malax- och petalaxborna ännu på 1940-talet gick på *aandra* när de bärgade fräken och starr vid Storsjön, Långsjön, Unjärv och i träskan runt Mamrelund:

- *Bondens år – Anteckningar om göromål på bondgårdar i malaxtrakten 1900–1950*
- *Storsjön – Från forntid till nutid*
- *Mamrelund – en skogsby i Petalax*

JUNI 2012

Gärdesgården [Jäschgåli]

En del av gårdesgården vid Brinkens museum.
Foto: 31 maj 2012, Göran Strömfors

Gärdslet (*troodona*) och störrarna (*staavra*) till gårdesgårdarna, höggs av granar på hösten och vintern. Trodorna skulle vara 3–6 meter långa och ha en rot diameter på 8–15 cm. Störrarna skulle vara 2–3 m långa med en rot diameter 5–10 cm. Störlängden var tilltagen för att störrarna skulle kunna spetsas om och återanvändas när den i marken nedstötta delen rutnat.

På våren klöv man de hemkörda grövre trodorna på längden med yxa och träkilar. Den kluvna trodan fick ett tätare och vackrare utseende än en långssågad troda. Vid läggningen av trodorna mellan störrparen lades den kluvna sidan, vedsidan, mot störrarna. Trodor med klenare dimension, som inte klövs, randbarkades i två, tre ränder för att torka fortare och för att barken inte skulle börja flagna. I en *snidijäschgåli* lades trodorna med den grövre ändan uppåt.

Om störrarna var nyhuggna randbarkades också dessa. Störrarna skulle vässas endast på två sidor med skären inåt för att bli smala och därmed minska risken för tjällyftning. För att skydda störrarna mot röta sveddes störrändarna över en öppen eld innan de stöttes ner 30–40 cm i jorden. När kådan av värmen trängde ut fick störrarna ett impregnerat ytskikt av sin egen kåda.

Som bindsel användes vanligtvis meterhöga tätvuxna smågranar som höggs på våren strax innan gårdesgården skulle byggas. Granarna kvistades och delades sedan för hand från toppen och nedåt. Ban-

den, *stölingarna*, förvarades i vatten för att inte torka och basades smidiga vid eld innan de vreds hårt fast i flera varv som åttor mellan störrparen för att bilda underlag för trodorna. Fyra eller fem band behövdes för varje störrpar.

En välbyggd trägårdesgård av rätt virke och med de gamla beprövade måtten, två alnar hög och två alnar mellan störrparen, håller i 30–40 år.

§ 3

Enhvar som eger och brukar jord och densamma vill bevara från skada af husdjur, vare pliktig att hålla stängsel, såkallad värjohägnad, däromkring; och som vallhjon icke äro användbara på våra spridda och begränsade egolotter, uteslutes kreatursvallning, med undantag af fall, som i § 6 af denna stadga omförmäles.

§ 4

Hägnader uppföras af gärdsel och störr, som ock af sten och böra för att anses giltiga vara en och en tiondedels meter hög med ett mellanrum af högst tjugofem centimeter mellan hvarje trodrad, ej längre än en och en half meter emellan störrpar samt så fast och stadig att den icke brytes af vinden ej heller för trycket af en persons tyngd vid klifvande därpå. Tät hägnad är tillåten endast vid inhägnandet af beteshage för mindre husdjur. Lägges hägnad af sten, må enhvar lägga densamma på sin sida af rån, om icke rågrannen tillåter att den lägges till hälften å hvardera sida.

Utdrag ur *Stängselstadga för Malaks kommun* antagen år 1907.

Håkan Genberg

En längre artikel om gårdesgården är införd i Malax museiförenings informationsblad *Vällingklockan*, juni 2012.

Såningsvacka

Förr i tiden,

innan radsåningsmaskinerna kom i allmänt bruk, såddes all säd för hand. Såningsmannen bar utsädet i ett såkär. En vanlig benämning på detta kärl är *såningsvacka*, *såvacka*, *sädesvacka* eller *säsvacka*. Andra benämningar är *såskeppa* och *sädesskeppa*.

Viktor Ekblad sår ur vackan i Hallonsölo.
Foto Birger Ekblad / Malax museiförening

En i Österbotten vanlig typ av såningsvacka hade en avlång form och i regel en sida konkav för att bra kunna ligga an mot såningsmannens kropp. Såvackan var ett träkär gjord i svepteknik. Såvackans botten gjordes av tunna bräder, ofta av gran. Såvackans kantsida, ca 15 cm hög, gjordes av ett tunt hyvlat aspbräde som veks runt botten. På ena långsidan var en träkrok fäst som vid sådd hakades i såningsmannens bälte eller i en rem som bars på axeln. På såvackans andra långsida fanns ett handtag av enträ fastsurrat med rottågor och som såningsmannen höll upp med sin vänstra hand. En annan och sannolikt äldre typ av såvacka saknade både handtag och krok och bars upp med en axelrem som lades runt hela vackan.

Såningsvackan rymde 4–5 kappar (ca 18–23 liter) utsäde. En erfaren såningsman klarade av att så två tunnland i timmen (ca 1 hektar).

Det gällde att få utsädet så jämt fördelat över åkern som möjligt. Innan sådden började brukade man därför dela varje teg i mindre stycken. Ett område som var lagom brett för att besås med ett handkast säd ur såvackan kallades ”fjära”. Om tegen var oregelbunden eller om såningsmannen var oerfaren märkte han ut fjäran på förhand genom att dra upp fåror i jorden med foten eller markerade fjärens bredd med s.k. såningsstickor.

Oftast var det gårdens husbonde som sådde. Såningsmannen gick långsamt och värdigt framåt över åkern som skulle sås, tog en näve säd för varje steg ur såvackan med höger hand och lät säden strila mellan högra handens fingrar när han kastade säden framåt och uppåt så att sädeskornen spred sig på 3–4 meters bredd vid varje kast.

Det skulle vara lugnt och klart väder när sådden för hand skulle börja. För att finna en lämplig tidpunkt

Såningsvacka (kat.nr 14267:a) i Malax museiförenings samlingar.
Foto Göran Strömfors

följde man noga med väder och vind och olika tecken i naturen och i almanackan. Havre och korn skulle sås då björken hade mössöron och linet då häggen blommade. Enligt folktraditionen ansågs Urbanusdagen, den 25 maj, som en lämplig dag att påbörja sådden av havre, korn, ärter och lin. Bartolomeusdagen, den 24 augusti, ansågs som rätt tid att så råg.

En gammal folklig tradition anger att innan sådden inleddes tog såningsmannen av sig mössan och läste en bön över utsädet i såningsvackan. Såddens betydelse kunde också framhävas genom att han klädde sig i rena kläder. Om arbetet hade börjat på rätta sättet, i tro och bön, kunde man vara säkrare på att skörden skulle bli rik.

Håkan Genberg

Källor:

Ahlbäck R. *Bonden i svenska Finland*. Borgå 1983

Ahlbäck R. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors 1945

APRIL 2012

*Cykeln
gav
frihet*

I början på 1920-talet var cykeln ännu ingen vanlig ägodel. För den tidens ungdomar var det svårare att få pengar till köp av en cykel än vad det är för dagens unga att få pengar till en egen bil. Flickorna på bilden, som var unga på 1920-talet, är lyckliga ägare av varsin damcykel – eller har de möjligen fått arva cyklarna av äldre syskon?

Cykeln gav frihet och var länge det enda transportmedlet för ungdomar förr i tiden, särskilt på landsbygden. Om man ville besöka någon fest- eller danstillställning i grannkommunen eller grannbyarna var cykeln oftast det enda transportmedlet. Man cyklade i mindre eller större grupper på väg till dansen och stämningen var hög både på vägen till festlokalen och säkert också under färden hemåt på natten när flickorna kunde få skjuts hem sittande på den skarpa cykelramen på pojkens cykel.

Under kriget och tiden strax efter var det stor brist på reservdelar till cyklar och då främst cykeldäck. Man tvingades reparera däcken på olika sätt. Håll på däcken

reparerades genom att linda snören runt däckets eller genom att lägga en gummilapp innanför så att hålet täcktes. Däcket kunde hålla en tid att köra på, men snart nog blev det hål igen och det tog slut på cyklandet en tid. I god tid på hösten ställdes cyklarna undan i vinterförvaring. De förvarades då upp och nedvända för att däck och innerringar inte skulle ta skada.

Flickorna på bilden är från vänster: de två systrarna Ida Köping (1890–1967), gift Foxell, och Linnea Köping (1894–1983), gift Kull, samt Anna Majors (1892–1967). Lagg märke till flickornas konstfulla frisyror och deras fina, långa klänningar. Ida och Linnea bodde i sin ungdom i Petalax Bofjärden och Anna i ”Majuri” (Majors). Fotografiet är sannolikt taget i Petalax Bofjärden nära Idas och Linneas barndomshem.

Håkan Genberg

Läs mer om hur man reste och färdades på cykel eller andra transportmedel i malaxtrakten på 1900–1940-talet i boken *Till lands och sjöss*.

Trolig fotograf: **Ida Malmberg**

Vintervy från Däliback i Havrasgränden, Övermalax

Platsen kallas Däliback för att här har i förgången tid framställts tjära i en tjärdal. Till vänster om vägen finns gården som av ortsborna i dagligt tal också kallades Däliback. Tidigare svängde vägen in vid uthuset och gick precis framför handelsbodens dörr. Gården byggdes år 1870 som bykrog av bröderna Husberg från Vasa. Havrasborna var inga flitiga krogbesökare så huset såldes 1872 till Isak Haga, som omvandlade krogen till handelsbod.

I slutet av 1880-talet köpte Johannes och Johanna Stoor gården och handelsbodsverksamheten fortsatte inom familjen Stoor till 1973. Det var ”Hann” som skötte handelsboden, Johan

var stamanställd i ryska armén och stationerad i Laihela. I familjen föddes tolv barn, fem dog i tidig ålder. Barnen hjälpte sin mor i affären. Två döttrar skrev dagböcker under åren 1917–1918, delar av dem har publicerats i *Album*. Dottern Elin, gift Herrgård, blev författare.

Däliback var samlingsplatsen för bysborna. I handelsboden fanns allt som behövdes, dessutom post och telefon. Ännu i år, 2012, står den 140-åriga gården kvar. Huset till höger byggdes av äldsta sonen Emil Stoor.

Siri Hagback

Foto: Siri Hagback, januari 1997